

К.е.н. Грачов В.І., Стрижак О.О.

Харківський державний економічний університет

ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА ОЦІНКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ

Анотація. Авторами статті визначено проблеми ідентифікації та оцінки інтелектуального капіталу, виконано аналіз ступеня його використання на підприємствах України.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, нематеріальні активи, ідентифікація, оцінка.

І. Вступ. В постіндустріальному суспільстві саме високий рівень розвитку інтелектуального капіталу надає можливість підприємствам ефективніше використовувати матеріально-речовинний та фінансовий капітал. Вирішення проблем формування інтелектуального капіталу підприємств в умовах інтеграції України до Європейського Союзу являється однією з найважливіших задач сучасного управління на всіх рівнях.

До інтелектуального капіталу підприємства відносяться: за правом власності – об'єкти права інтелектуальної власності (промислової власності та авторського права); за можливістю ідентифікації та оцінки – нематеріальні активи підприємства.

Згідно Стокгольмській конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності від 14.07.67 р. до інтелектуальної власності належать права, які відносяться до літературних, художніх та наукових творів, виконавської діяльності, винаходів, наукових відкриттів, промислових зразків, товарних знаків, знаків обслуговування, фірмових найменувань та комерційних позначень, до захисту від недобросовісної конкуренції, а також інші права на результати інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній та художній сферах [3].

Всі об'єкти інтелектуальної власності поділяються на дві основні групи: об'єкти промислової власності, на які державою видаються офіційні охоронні документи; і авторські твори, які охороняються авторським правом.

Об'єкти авторського права регламентуються Всесвітньою конвенцією про авторське право 1952 р. та Бернською конвенцією про охорону літературних та художніх творів (Паризький Акт від 24 липня 1971 р.) [2, 5]. Об'єктами права

промислової власності являються винаходи, корисні моделі, промислові зразки, товарні знаки, фірмові найменування, які визначені Паризькою конвенцією про охорону промислової власності від 20.03.1883 р. (перерозглянута 14.07.1967 р.) [4].

Права на об'єкти промислової власності охороняються державою та підтверджуються офіційними охоронними документами – патентами, ліцензіями та авторськими свідоцтвами.

Згідно чинному законодавству нематеріальні активи (НМА) – це об'єкти інтелектуальної, в тому числі промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані у порядку, встановленому відповідним законодавством, об'єктом права власності платника податку [1].

До нематеріальних активів належать довгострокові вкладення (інвестиції) у придбання об'єктів промислової та інтелектуальної власності, права на здійснення окремих видів діяльності, права оренди будівель (споруд, приміщень) або користування ними, а також інших аналогічних майнових прав, що визнані об'єктом права власності підприємства і приносять дохід.

До інших аналогічних майнових прав належать права на місце на товарній, фондовій біржах, до вартості якого входять всі витрати, пов'язані з практичним використанням переваг цього місця для самого підприємства.

Інтелектуалізація бізнес-діяльності в сучасних умовах прискорення науково-технічного прогресу вимагає вирішення проблем застосування на практиці вітчизняними підприємствами об'єктів права інтелектуальної власності, нематеріальних активів, особливої актуальності при цьому набувають питання ідентифікації та оцінки інтелектуального капіталу.

II. Постановка задачі. Метою даної статті являється визначення проблем ідентифікації та оцінки інтелектуального капіталу на підприємствах України.

У відповідності з поставленою метою авторами статті було поставлено наступні завдання: методом *порівняльного аналізу* визначити стан надходження та використання об'єктів інтелектуальної власності на Україні; методом *аналізу тренду* виявити особливості фінансування інтелектуального капіталу та розмір одержаного прибутку від впровадження його складових; методом *розрахунку*

питомих показників визначити ступінь ідентифікації нематеріальних активів на підприємствах України, співвідношення нематеріальних активів та основних засобів в структурі балансу підприємства; методом *контент-аналізу* визначити структуру ідентифікованих нематеріальних активів на підприємствах України.

III. Результати. Ефективність діяльності вітчизняних підприємств, а також добробут країни в цілому, багато в чому залежать від обсягів впровадження об'єктів промислової власності.

На рис. 1 та рис. 2 представлені діаграми, які дають наочне уявлення про надходження та використання об'єктів промислової власності на Україні за 2000 р. та 2001 р. відповідно.

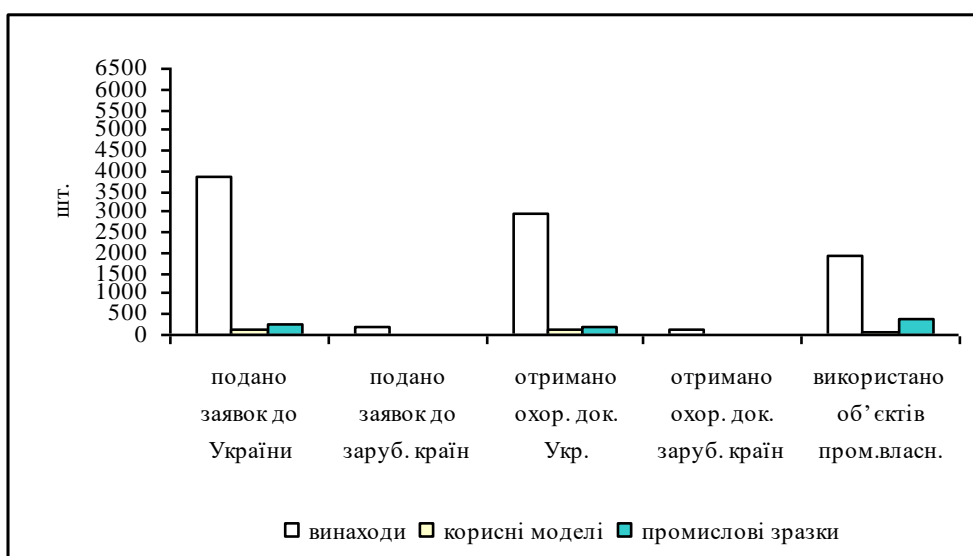

Рис. 1. Надходження та використання об'єктів промислової власності за 2000 р. [8, с.463]

Як видно із рис. 1, із запатентованих об'єктів промислової власності реально в 2000 р. було використано більше половини. В 2001 р. (рис. 2) було отримано досить значне число охоронних документів України на об'єкти промислової власності порівняно із 2000 р., однак реально використано на підприємствах було менше половини цих об'єктів. Ця тенденція свідчить про те, що значна частина досліджень та розробок лишається незатребуваною на підприємствах. Тобто, підприємства недоодержують дохід від впровадження запатентованих об'єктів промислової власності.

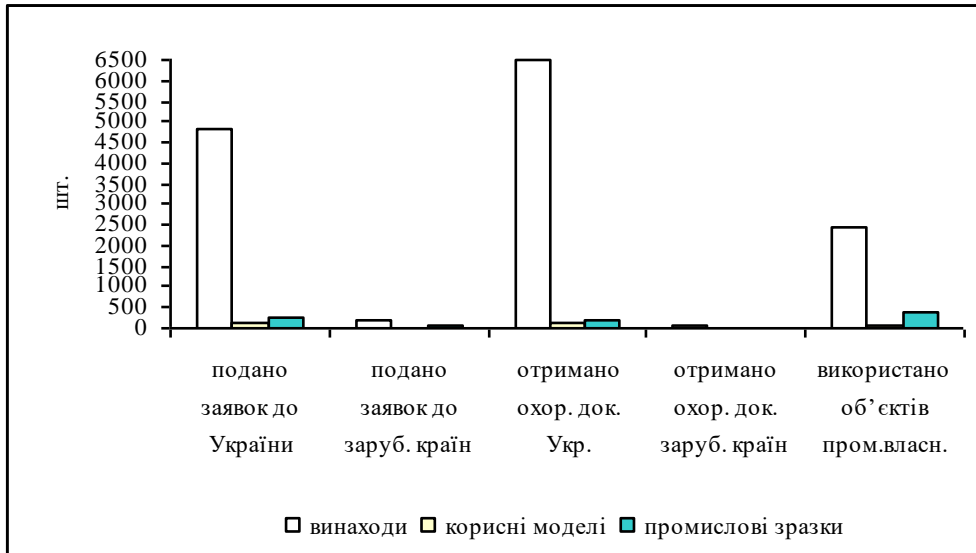

Рис. 2. Надходження та використання об'єктів промислової власності за 2001 р. [7, с.342]

Авансування коштів підприємствами України в процесі наукових досліджень, а також в придбання таких об'єктів інтелектуального капіталу, як права на патенти, ліцензійне використання винаходів, корисних моделей, промислових зразків, безпатентних ліцензій, ноу-хау, технологій тощо знаходиться на досить низькому рівні порівняно із вкладеннями в основні засоби виробництва, де просліджується тенденція до зростання (рис. 3).

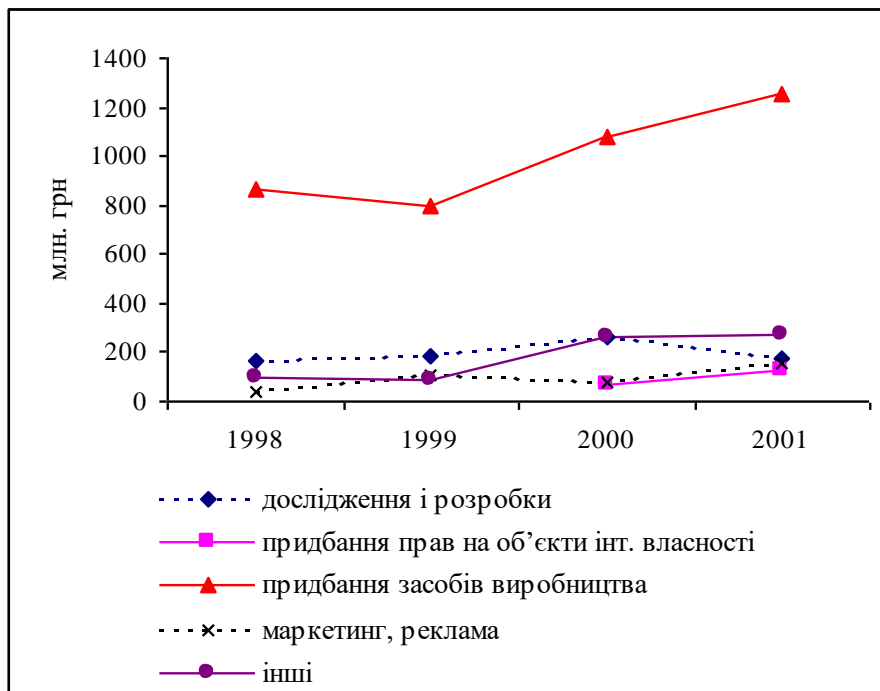

Рис. 3. Загальний обсяг інноваційних витрат у промисловості [7, с.339]

Багато в чому таке становище обумовлено тим, що фінансування процесів науково-технічних робіт із коштів держбюджету знаходиться на низькому рівні,

а власних коштів у підприємств недостатньо (рис. 4). Цей нестаток частково покривається фінансуванням НТР за рахунок коштів вітчизняних та іноземних замовників.

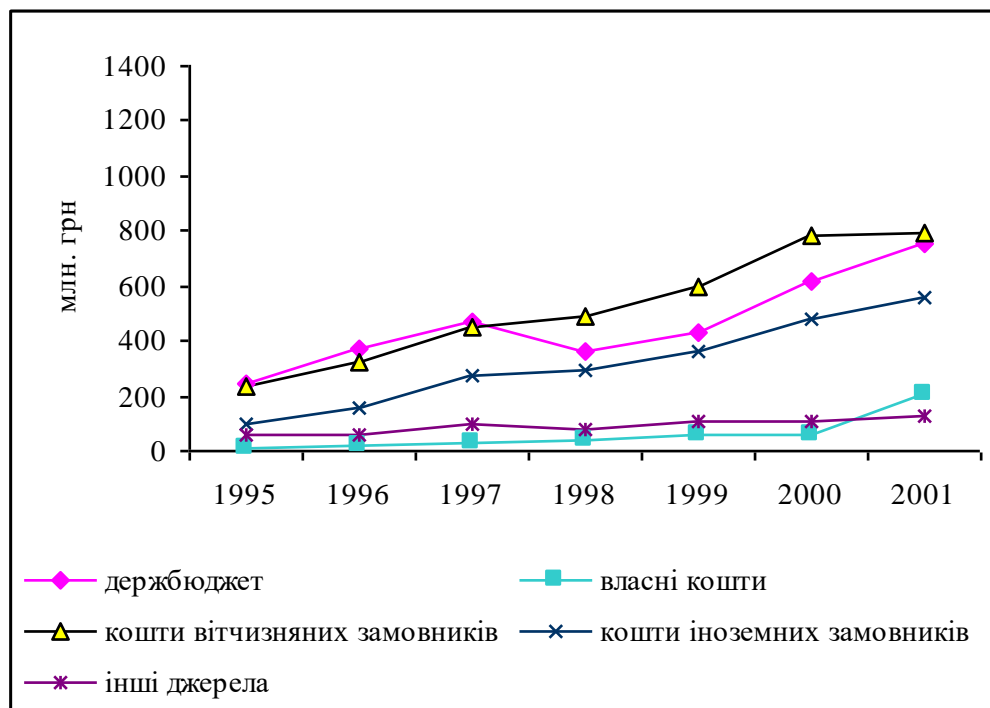

Рис. 4. Розподіл обсягу фінансування наукових та науково-технічних робіт за джерелами фінансування [7, с.337]

Іншою, але не менш важливою, виявляється проблема відображення інтелектуального капіталу підприємства в бухгалтерській та фінансовій звітності. Вона обумовлена як невідповідністю вітчизняного законодавства вимогам часу, так і слабкими можливостями формального й адекватного опису і виміру інтелектуальних ресурсів, які відображаються в бухгалтерській звітності в статті “нематеріальні активи”.

Визнання, оцінка та облік нематеріальних активів ведеться щодо кожного об'єкта відповідно до П(С)БО 8 “Нематеріальні активи”.

У відповідності з П(С)БО 8 нематеріальний актив – це немонетарний актив, який не має матеріальної форми, може бути ідентифікований (відокремлений від підприємства) та утримується підприємством з метою використання протягом більше одного року (або одного операційного циклу,

якщо він перевищує один рік) для виробництва, торгівлі, в адміністративних цілях чи надання в оренду іншим особам [6].

Не зараховуються до складу нематеріальних активів вкладення в придбання об'єктів промислової та інтелектуальної власності, майнових прав, програмних продуктів з метою подальшого продажу.

Признання НМА в обліку та звітності здійснюється за такими критеріями:

- ✓ як активу взагалі:
 - існує вірогідність одержання підприємством майбутніх економічних вигод;
 - може бути достовірно визначена його ціна;
- ✓ як необоротного активу:
 - утримується протягом терміну більше 12 міс. чи одного операційного циклу, якщо він перевищує 12 міс.;
- ✓ як нематеріального активу:
 - відсутність матеріальної форми;
 - немонетарний актив;
 - можливість ідентифікації (відокремлення від підприємства).

В обліку та фінансовій звітності НМА підрозділяються за такими ознаками:

- права користування природними ресурсами (право користування надрами, іншими ресурсами природного середовища, геологічною та іншою інформацією про природне середовище й т.п.);
 - права користування майном (право користування земельною ділянкою, право користування будівлею, право на оренду приміщень й т.п.);
 - права на знаки для товарів і послуг (товарні знаки, торгові марки, фірмові найменування й т.п.);
 - права на об'єкти промислової власності (право на винахід, корисну модель, промисловий зразок, сорт рослин й т.п.);
 - авторські та суміжні з ними права (право на літературні та музикальні твори, програми для ЕОМ, бази даних й т.п.);
 - гудвіл;

Таблиця 1

Відображення нематеріальних активів підприємств в бухгалтерській звітності

По Україні в цілому *		
Питома вага підприємств за ступенем відображення НМА в бухгалтерській звітності в загальній кількості, %	Питома вага підприємств за ступенем відображення НМА в бухгалтерській звітності окремо за категоріями: "прибуткові", "нестабільні" та "збиткові", %	Питома вага НМА за категоріями в загальній кількості ідентифікованих НМА (розраховано методом контент-аналізу), %
не відображені в балансі 20% ідентифіковані 29% відображені в статті "інші" 51%	прибуткові нестабільні збиткові 0% 10% 20% 30% 40% 50% 60% 70% 80% 90% 100% ■ ідентифіковані □ відображені в статті "інші" □ не відображені в балансі	Права користування природними ресурсами 6% Права користування майном 4% Права на знаки для товарів і послуг 17% Права на об'єкти промислової власності 9% Авторські та суміжні з ними права 23% Гудвіл 15% Інші нематеріальні активи 26%
По Харківській області **		
не відображені в балансі 9% ідентифіковані 30% відображені в статті "інші" 61%	прибуткові нестабільні збиткові 0% 10% 20% 30% 40% 50% 60% 70% 80% 90% 100% ■ ідентифіковані □ відображені в статті "інші" □ не відображені в балансі	Права користування природними ресурсами 0% Права користування майном 0% Права на знаки для товарів і послуг 22% Права на об'єкти промислової власності 11% Авторські та суміжні з ними права 22% Гудвіл 17% Інші нематеріальні активи 28%

– інші нематеріальні активи (право на ведення діяльності, на використання економічних та інших привілеїв й т.п.).

Як видно із табл. 1, на теперішній час приблизно 30% українських підприємств не відображують нематеріальні активи в бухгалтерській звітності, а більша частина цих активів заноситься в досить узагальнену статтю “інші нематеріальні активи”. Але навіть на тих підприємствах, де нематеріальні активи ідентифіковано, досить високий їх відсоток (приблизно 30%) також заноситься в статтю “інші”. Особливу увагу слід звернути на те, що розподіл підприємств на прибуткові, нестабільні та збиткові показав, що на останніх нематеріальні активи відображуються значно в меншому ступені, що свідчить про взаємозв’язок прибутковості та ступеня використання нематеріальних активів на підприємствах. На тих підприємствах, де все ж таки НМА ідентифікуються та відображаються в бухгалтерській звітності, вони складають досить незначну частку порівняно з основними засобами (ОЗ) в загальному підсумку балансу. В табл. 2 представлено показники, які характеризують співвідношення НМА та ОЗ в підсумку активу балансу на підприємствах України.

Таблиця 2

Частка НМА та ОЗ в підсумку активу балансу на тих підприємствах України, де НМА відображуються в бухгалтерській звітності *

№ п/п	Код за ЄДРПОУ	Частка НМА в підсумку активу балансу, %		Частка ОЗ в підсумку активу балансу, %	
		01.01.2001	01.01.2002	01.01.2001	01.01.2002
1	2	3	4	5	6
1	195452	0,134	0,054	63,131	36,430
2	204889	0,004	0,003	73,914	69,219
3	209740	0,242	0,252	59,748	54,167
4	213747	0,277	0,572	68,096	70,683
5	217596	0,000	0,040	38,249	42,064
6	223214	0,000	0,024	60,547	56,647
7	225644	0,006	0,010	52,152	48,058
8	232822	0,002	0,002	50,509	43,579
9	293628	0,525	0,163	69,208	48,091
10	306644	0,000	0,001	68,166	56,765
11	333919	0,000	0,254	55,883	45,269
12	377265	0,037	0,025	39,301	37,231
13	383231	0,387	0,445	31,339	34,494
14	1548734	0,000	0,271	45,209	40,500
15	3481879	9,117	0,001	22,901	21,048
16	4012017	10,933	10,455	65,312	58,867
17	5669819	0,189	0,185	30,493	33,875
18	5757966	0,156	0,162	68,974	66,901

Продовження табл. 2

1	2	3	4	5	6
19	5761620	0,354	0,385	55,197	60,802
20	5768473	0,034	0,043	14,670	14,126
21	5808853	0,001	0,001	48,212	45,090
22	14312482	8,571	8,806	87,757	87,988
23	19377807	1,246	1,355	84,004	85,002
24	30377900	0,015	0,026	78,132	89,266
25	152253	0,053	0,066	54,315	49,648
26	152431	0,004	0,005	42,726	46,846
27	165669	0,003	0,002	57,029	46,666
28	186520	0,033	0,024	48,356	45,807
29	191477	0,066	0,050	70,219	69,138
30	203826	0,020	0,027	68,404	60,117
31	204234	1,391	1,049	24,685	11,440
32	206115	3,776	4,630	69,925	58,242
33	213121	0,000	0,004	71,792	69,360
34	213799	0,000	0,010	72,625	73,469
35	213807	0,125	0,112	57,918	50,698
36	214505	0,000	0,003	64,303	31,482
37	214534	0,000	0,008	42,228	32,046
38	218325	0,003	0,286	64,834	59,248
39	218615	0,346	0,278	58,804	53,039
40	222373	0,123	0,084	36,562	40,039
41	227258	0,000	0,000	52,696	44,102
42	231610	0,008	0,007	53,398	48,414
43	236004	0,050	0,052	77,151	77,946
44	236010	0,061	0,147	18,309	28,174
45	236027	0,062	0,048	56,354	63,285
46	240265	0,239	0,245	43,135	32,739
47	310456	0,075	0,000	80,489	88,801
48	333612	0,718	0,569	66,694	65,335
49	373215	0,061	0,414	60,175	61,301
50	379896	0,033	0,028	51,181	42,736
51	381870	0,047	0,017	63,962	56,729
52	482329	0,025	0,139	42,909	39,232
53	4012307	0,000	0,026	54,734	66,038
54	4880386	0,206	0,103	7,801	5,376
55	5389942	0,118	0,160	67,132	68,803
56	5393091	0,119	0,068	68,585	35,092
57	5405575	0,002	0,001	58,231	69,971
58	5762269	0,024	0,016	29,331	26,457
59	5786152	0,004	0,004	70,714	70,123
60	5808787	0,026	0,275	52,229	48,835
61	5838512	0,009	0,004	25,355	11,203
62	14311614	0,003	0,000	54,001	45,043
63	30291808	0,034	0,006	72,907	80,119
64	30320498	0,000	0,003	20,355	17,951
65	30590422	0,000	0,033	34,948	25,594
66	32239527	0,000	0,000	39,386	28,098

* – № п/п від 1 до 24 включно – це ті підприємства, на яких ідентифіковано НМА;
№ п/п від 25 до 66 включно – ті підприємства, на яких НМА відображено в статті “інші”.

Як видно із таблиці 2, тільки на одному з 66 підприємств України частка НМА в підсумку активу балансу перевищує 10% (Київський завод шлакобетонних блоків), ще на п'яти (“Дніпронафтопродукт”, завод “Вимпел”, Донецький завод мостових конструкцій, АТЗТХЛФЗ “Червоний хімік”, “ОРГХІМ”) – перевищує 1%. На інших підприємствах та організаціях вартість, яка приходить на НМА ніяк не впливає на підсумок активу балансу. Це свідчить про те, що керівництво вітчизняних підприємств не приділяє потрібної уваги відображенню інтелектуальних ресурсів в бухгалтерські та фінансовій звітності. На 16 підприємствах (з тих восьмидесяти двох, що було проаналізовано) НМА не відображуються взагалі.

В залежності від джерела надходження НМА підрозділяються на:

- виготовлені власними силами;
- придбані за грошові кошти;
- придбані в обмін на інші активи;
- придбані в якості вкладу в уставний фонд;
- одержані внаслідок об'єднання підприємств;
- одержані безоплатно;
- придбані за рахунок грошових коштів цільового фінансування.

В процесі здійснення своєї господарчої діяльності підприємство може самостійно створити нематеріальний актив. При цьому для створення таких активів підприємствам необхідно проводити відповідні дослідження та розробки.

Згідно П(С)БО 8 дослідження – це заплановані підприємством дослідження, які проводяться їм уперше з метою одержання й зрозуміння нових наукових та технічних знань. Розробка – це використання підприємством результатів досліджень та інших знань для планування й проектування нових чи значно удосконалених матеріалів, приладів, продуктів, процесів, систем чи послуг до початку їх серійного виробництва чи використання [6].

Основну частину прибутку від виконання наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій (підприємств), по Україні в цілому надає використання прикладних розробок, фундаментальні й прикладні

дослідження та науково-технічні послуги привносять значно меншу частку в сукупний валовий дохід держави (рис. 5).

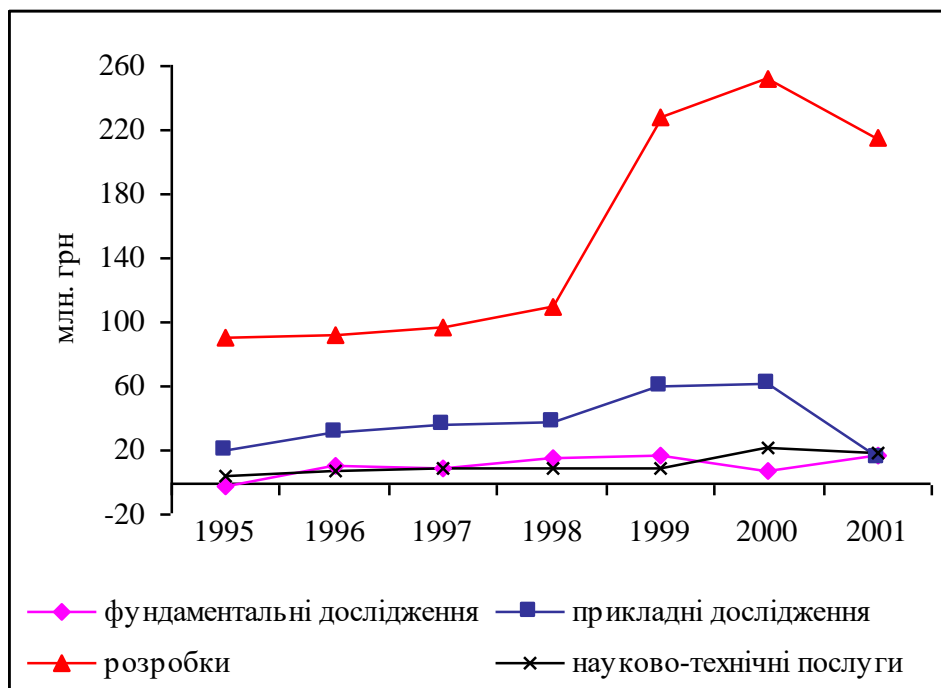

Рис. 5. Прибуток від виконання наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами організацій (підприємств), за видами робіт (розраховано за даними [7, с.337])

Окрім складного становища підприємств та відсутністю державних коштів на фінансування науки, така ситуація пояснюється тим, що існуюча на сьогодні система бухгалтерського обліку не дозволяє розглядати процеси наукових досліджень та розробок в якості об'єкту для інвестицій.

Згідно П(С)БО 8 не визнаються активами, а належать відображенню у складі витрат того звітного періоду, в якому вони були здійснені, витрати на:

- дослідження (відносяться до операційних витрат);
- підготовку та перепідготовку кадрів (адміністративні витрати);
- рекламу та просування продукції на ринку (витрати на збут);
- створення, реорганізацію та переміщення підприємства чи його частин (адміністративні витрати);
- підвищення гудвілу (адміністративні витрати);
- вартість видань (витрати на збут).

Тобто, якщо витрати на придбання комп'ютерів і програмного забезпечення можуть розглядатися як збільшення активів підприємства, то витрати на наукові дослідження, навчання і підвищення кваліфікації персоналу розглядаються як одноразові витрати, що знижують прибуток у звітному періоді.

IV. Висновки. На теперішній час інтелектуальний капітал стає основною рушійною силою суспільства та головним фактором забезпечення конкурентноздатності та прибутковості діяльності підприємств. Але проведений в статті аналіз показав, що на Україні проблеми ідентифікації та оцінки інтелектуального капіталу залишаються невирішеними. Це свідчить про необхідність подальших розробок в цьому напрямку. В сучасних умовах науково-технічного прогресу інтелектуальна діяльність в тій чи іншій мірі здійснюється на кожному підприємстві, тому її результати повинні відбиватися в бухгалтерській та фінансовій звітності. Як наслідок такої діяльності інтелектуальний капітал незабаром стане головним критерієм оцінки вартості підприємств, тому що тільки рівень його розвитку спроможний відобразити динаміку організаційної стабільності і процесу створення нових цінностей. Впровадження науково обґрунтованих методик щодо оцінки, формування та розвитку інтелектуального капіталу на практиці дозволить вітчизняним підприємствам забезпечити потенціал прибутковості на довгострокову перспективу.

Література:

1. Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” від 22.05.97 р. №283/97-ВР // ВВР. – 1997. – №27. – ст.181, із змінами, внесеними Законом України №349-IV від 24.12.2002.
2. Закон України “Про приєднання України до Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів (Паризького акта від 24 липня 1971 року, зміненого 2 жовтня 1979 року)” від 31.05.1995 р. №189/95-ВР // ВВР. – 1995. – №21. – ст. 155., із змінами, внесеними згідно із Законом №2627-III від 11.07.2001 р.
3. Стокгольмська конвенція про заснування Всесвітньої Організації інтелектуальної власності від 14.07.67 р.
4. Конвенція по охороні промислової власності (Париж, 20.03.1883 р. (перерозглянута 14.07.1967 р.)).
5. Постанова Верховної Ради України “Про участь України у Всесвітній конвенції про авторське право 1952 р.” від 23.12.1993 р. №3794-XII // ВВР. – 1994. – №13. – ст. 70.
6. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 “Нематеріальні активи”, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 18.10.99 р. №242 та зареєстроване в Міністерстві юстиції України 02.11.99 р. за №750/4043.
7. Статистичний щорічник України за 2001 р. / Держкомстат України. – К.: Техніка, 2002. – 644 с.
8. Статистичний щорічник України за 2000 р. / Держкомстат України. – К.: Техніка, 2001. 598 с.